

T. Kalchenko

NATIONAL-PRECEDENT PHENOMENA IN POETIC TEXTS V. HERASYMYUK'S: MATRIMONIAL ELEMENTS OF NATIONAL COGNITIVE BASE

The article deals with discovering the peculiarities of the V. Herasymyuk's poetry language. It is investigated the connection between author's poetry mapping of the world and national cognitive base. Creation this connection is possible through entering national-precedent phenomena to the poetic text.

Keywords: precedent phenomenon, national cognitive base, poetry language, concept.

Матеріал надійшов 10.09.2013

УДК 811.112.2'373.43

Гуменюк Т. І.

ЗАПОЗИЧЕННЯ ТА ЇХНІ ТИПИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕЛЕВІЗІЙНІЙ ФАХОВІЙ МОВІ

У статті розглянуто основні види запозичень: екзотизм, інтернаціоналізм, варваризм, кальку. Класифікації запозичень адаптовано до лексичного матеріалу сучасної української телевізійної фахової мови.

Ключові слова: телевізійна фахова мова, термін, запозичення, інтернаціоналізм, варваризм, калька.

Кожна мова за час свого існування контактує з багатьма іншими мовними системами. Коли ж ідеться про термінологію, особливо технічну, то вона постійно балансує на межі різних мов. Наслідком таких процесів є запозичення, які, потрапляючи в певну мову, зазнають менших чи більших змін.

Загальна картина осмислення й інтерпретації категорії запозичення в сучасному мовознавстві порушує кілька аспектів, зокрема: з'ясування суті термінопоняття *запозичення*, виявлення типів запозичень як у лексиці мови загалом, так і фахової мови зокрема, а також класифікаційного опису запозичених одиниць. Так, термінопоняття *запозичення* прийнято визначати як «звук, морфему, слово або його окреме значення, фразеологізм,

синтаксичну конструкцію, перенесені з однієї мови в іншу, а також сам процес подібного перенесення» [13, с. 194]. Л. Крисін висуває низку ознак, які свідчать про входження іншомовного слова¹ в систему мови-реципієнта: 1) передавання іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови-реципієнта; 2) співвіднесеність слова з граматичними класами і категоріями мови-реципієнта; 3) фонетичне засвоєння

¹ У сучасному мовознавстві термін *іншомовне слово* вживають на позначення слова з іншої мови, яке, на відміну від запозичених слів, не засвоєне повністю мовою-реципієнтом, усвідомлюється мовцем як чужорідне й зберігає ознаки свого походження [15, с. 230]. Л. Крисін уживає його буквальноше – слово з іншої мови. На нашу думку, іншомовне слово – це одна зі стадій запозичення, тому в загальній класифікації немає потреби послуговуватися цим терміном.

іншомовного слова; 4) його граматичне освоєння; 5) словотвірна активність слова; 6) семантичне засвоєння іншомовного слова: чіткість значення, диференціація значень і їх відтінків між словами, наявними в мові, і запозичуваним словом; 7) регулярний мовний вжиток: для терміна – стійкий вжиток у тій термінологічній галузі, яка його запозичила, наявність визначених парадигматичних відношень з термінами цього термінологічного поля [4, с. 35]. Лінгвіст здійснює загальну класифікацію запозичень, яку часто використовували й деталізували наступні покоління мовознавців; виокремлює запозичені слова (серед них окреме місце посідають інтернаціоналізми), екзотичну лексику й іншомовні вкраплення, тобто варваризми [4, с. 43]; і нарешті визначає найстабільніші групи лексики, які мають чіткі межі й зазвичай не змінюють свого статусу з часом.

Д. Лотте пропонує кілька класифікацій запозичень: 1) за семантичними особливостями (за відповідністю запозичуваного терміна позначуваному поняттю, за кількістю значень, за збереженням чи зміною значень терміна-прототипа в запозичуваному терміні); 2) за наявністю синонімів (за кількістю термінів для одного поняття, за порівняльним застосуванням термінів-синонімів); 3) за способом запозичення; 4) за ознакою міжнародності терміна; 5) за походженням [7, с. 29–37]. У такий спосіб автор прагне бути послідовним, застосовуючи в кожній класифікації один критерій до всього матеріалу. Але це породжує цілу низку систематизацій, у кожній із яких та сама одиниця опиняється в різних місцях. Сучасні класифікації запозичень є синтетичними, тобто такими, що враховують одразу кілька критеріїв, але неоднакових для всіх одиниць. Наприклад, для інтернаціоналізму й варваризму важливою є форма, для кальки ще й зміст, для екзотизму – частота вжитку, про що йти-меться далі.

У межах запозичення як категорійної одиниці на сьогодні послідовно виокремлюють такі типи слів, що походять з інших мов: *екзотизм*, *інтернаціоналізм*, *варваризм*, *калька*. Так, *екзотизм* – слово або вислів, запозичені з маловідомої, найчастіше неєвропейської мови і вживані для надання мові особливого колориту. Потрапляючи до мови-реципієнта, вони зазвичай засвоюються граматично, фонетично і графічно, але зберігають національні мовні риси і функціонують як позначення унікальних явищ [1, с. 170]. Провідниками нових екзотизмів сьогодні найчастіше стають рекламні публікації у глянцевиx журналах, присвячені подорожам у

різні країни. Потрапляючи в український текст, ці лексеми найчастіше супроводжуються пояснювальними коментарями. З утратою етнічної ізольованості екзотизм стає звичайним іншомовним запозиченням, наприклад: *дзюдо*, *ікебана*, *карате*. Цей тип лексики не представлений в українській телевізійній фаховій мові, оскільки для терміна будь-якої галузі важлива зрозумілість і прозорість, що забезпечує точність позначення. Крім того, під впливом глобалізації у термінології щораз активніше відбуваються процеси інтернаціоналізації.

Інтернаціоналізми – це слова або вислови, що належить до спільноетимологічного фонду мов, близьких за походженням або історичною належністю до певної зони. Вони становлять важливе джерело спільної лексики та фразеології, особливо термінів. Інтернаціоналізми виникли у великих об'єднаннях мов світу, що утворили п'ять основних зон: європейську (латиногрецьку за мовною основою), ізраїльську (гебраїську), близько- й середньосхідну (арабо-перську), індійську (санскритську, індоарійську), позаросійську далекосхідну (китайську). До проміжної зони належали мови колишнього СРСР, де інтернаціоналізми виникали або з російської мови або за її посередництвом [14, с. 225]. На сьогодні найвпливовішою є європейська зона, до якої належить і українська мова. Інтернаціоналізми становлять значний сегмент сучасної української телевізійної фахової мови, наприклад: *аудіо*, *баланс*, *відео*, *гамма*, *модуляція*, *імпульс*, *інтервал*, *телетекст*, *мас-медіа*, *радіо* тощо. Кожна із вказаних лексем має велике словотвірне гніздо й активно сполучається з іншими словами (найчастіше іменниками або прикметниками), утворюючи нові терміни, наприклад: *відеозапис*, *відеокамера*, *відеомікшер*, *відеомагнітофон*, *відеомонітор*, *відеонакопичувач*, *матрична відеопанель*, *відеопроектор*, *відеоспецефекти*, *композитний відеосигнал*, *повний відеосигнал*, *повний кольорний відеосигнал*. Таким чином утворюються гібридні одиниці, у яких переважно лише одна з частин є інтернаціональною, а інші – звичайними засвоєними запозиченнями. Інтернаціоналізми належать до особливої категорії термінів, які слід розглядати не в діяхронному, а в синхронному аспекті. Це дуже широке поняття, яке не завжди збігається з поняттям «інтернаціональної лексеми», оскільки існують також семантичні інтернаціоналізми, зовнішня форма яких у різних мовах не завжди подібна [9, с. 7].

Варваризм – іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що зберігають

структурні ознаки чужих мов, по-різному пристосовуючись до фонетики, морфології української мови. Іноді так називають лише ті слова, що трапляються у писемному мовленні в чужомовному графічному передаванні [5, с. 62]. Ознаками варваризму є: 1) незасвоєність (графічна, граматична); 2) позасистемність; 3) іншомовна графіка; 4) семантична несамостійність; 5) відсутність у словниках; 6) низька частотність вживання [8, с. 145–146]. У мовознавстві також функціонує ще один термін – *вкраплення* чи введений у твір з певною змістовою або стилістичною метою уривок іншомовного тексту (слово, словосполучення, речення чи будь-яке їхнє поєднання). Крім оригінальної, у вкрапленні може траплятися й українська графіка [12, с. 82]. Термін *іншомовне вкраплення* запровадив О. Леонт'єв. Сюди він зараховував усі випадки прояву іншомовного слова в мові на лексичному, морфемному, фонематичному рівнях і рівні звукотипів. Під іншомовним вкрапленням лінгвіст розумів і пряме залучення іншомовного слова до графіки мови-реципієнта, і питоме слово в іншомовній графіці або в іншомовному звуковому оформленні, і частину іноземного тексту [6]. А. Дьяков називає всі іншомовні одиниці (вислови, фрази, словоформи, морфеми і букви), оформлені графікою мови-донора, *трансплантантами*. До вкраплень або варваризмів він зараховує запозичення з поверховим рівнем засвоєння в мови-реципієнті [10, с. 159]. Є. Карпіловська використовує терміни *вкраплення* і *варваризм* як синонімічні. Дослідниця також виокремлює *неозапозичення* – нові слова іншомовного походження, адаптовані до системи української мови шляхом транскрибування або транслітерування. Тобто до варваризмів вона зараховує лише повністю неадаптовані одиниці. Окремим різновидом варваризмів, на думку Є. Карпіловської, є *гібридні композиції* – лексеми, першу основу яких становить іншомовне слово в неадаптованій формі, переважно в іншомовній графіці, а другу – питоме слово, наприклад *SMS-повідомлення, SIM-картка, DVD-програвач, FM-станція, ID-код* [2, с. 19, 22]. Дискусії щодо того, чи є варваризм і вкраплення дублетами чи синонімами, тривають і досі. Якщо прийняти ту мінімальну різницю, яку знаходять між ними деякі дослідники, та врахувати специфіку досліджуваної лексики, стає зрозуміло, що два терміни тут зайві. Тому ми послуговуємося позначенням варваризм, що, з одного боку, має тривалішу історію побутування, з другого – охоплює всі важливі аспекти аналізованого сегменту лексики. Варваризми починали досліджувати в художній літературі як стилістичну

фігуру. Менше уваги приділяли цьому явищу в термінології. Є. Карпіловська наголошує на важливості розрізнення сфер функціонування варваризмів. Адже в художньому або публіцистичному тексті такі одиниці мають здебільшого експресивно-оцінне значення. Водночас у текстах професійних у такій формі подають ще мало вживані запозичені терміни або професіоналізми з метою точно означити важливі для цієї сфери поняття, зокрема для збереження знайомої читачам-фахівцям назви, яка усуває будь-які можливі двозначності у трактуванні предмета обговорення [2, с. 19–20]. Варваризми у технічній сфері часто або поступово витісняються питомим словом або так швидко адаптуються до мови-реципієнта, що відразу потрапляють до розряду запозичених слів. Проте в українській телевізійній фаховій мові й досі трапляється чимало таких одиниць: *FTP, EBU, ID, clean feed, ньюзрум* тощо. Серед них багато складних гібридних утворень, у яких лише одна з частин належить до варваризму: *система ATSC, система MPEG-1, розділення Y/C, модуляція типу COFDM, модуляція типу KAM, метод DSCQS, метод DSIS, кодер SECAM, кодер PAL*. Це в основному назви технічного обладнання, програм, серверів, а також різноманітні аббревіатури. Так склалося, що все обладнання і програмне забезпечення приходило на українське телебачення не українізованим (часто воно й досі таким залишається). Люди, які працюють з ним, видання, що можуть публікувати такі назви, становлять досить невелике і зазвичай замкнене коло. Тому підхоплені транслітеровані вирази тривалий час залишаються варваризмами, оскільки немає умов для наступного етапу їхньої адаптації. Винятком тут є хіба що *ньюзрум*, який не є вузькоспеціальним терміном, набув великої популярності у працівників телебачення і вже трапляється в українській графіці. Таку ситуацію можемо спостерігати в багатьох, особливо технічних сферах, які у фазі надактивного розвитку за короткий проміжок часу відчули на собі потужне «бомбардування» продукцією заходу.

Калька – це слово, його окремі значення, звороти, запозичені з інших мов шляхом буквального перекладу (як правило, за частинами). Калькування – процес творення нових слів, словосполучень, фразеологізмів, при якому засвоюється лише значення та принцип організації іншомовної одиниці, що передається засобами (морфемами, словами) певної мови. Цей сегмент також широко представлений в українській телевізійній фаховій мові, наприклад: *аудіомікшер, ведучий, відеомонітор, декодер,*

інжест, коментар, аналогове телебачення, апаратний студіоблок (АСБ), чорно-біле телебачення, кабельне телебачення, диференціальна фаза, міжнародний телевізійний центр, транскодер, відеокамера, медіанна фільтрація, засоби масової інформації, лайф тощо. Частина наведених прикладів, як і у випадку з попередніми типами запозичень, має гібридну будову. Однослівні кальки поділяють на словотвірні і семантичні, утворені завдяки семантичному перенесенню за іншомовним зразком. Неоднослівні кальки формуються на основі словосполучень і складних слів. Окрему групу становлять напівкальки – проміжний тип між запозиченнями і кальками, що поєднують у собі особливості перших і других. При цьому одна частина слова запозичується матеріально, а інша калькується, наприклад: *телебачення* (від грец. «далеко» і лат. «бачення») [3, с. 245].

Калькування належить до недостатньо вивчених аспектів сучасної лінгвістики. Досі немає єдності в поглядах на саму природу калькування, не визначено місця кальок у словниковому складі мови. Крім того, під тривалим впливом російської мови витворилося багато невдалих кальок, тому сам термін подекуди асоціюється з ненормативністю. Термін *калька* ввів Ш. Баллі на початку ХХ століття. Вагомий внесок у дослідження цього явища зробили Л. Булаховський, М. Шанський, Л. Єфремов та ін. Думки вчених щодо статусу кальок розходяться. За характером своїх словотвірних компонентів кальки нічим не відрізняються від самостійних мов-

них утворень певної мови і сприймаються її носіями як звичайні слова рідної мови. Вони заповнюють словникові прогалини, зберігаючи при цьому загальну структуру, граматичні категорії, орфоепічні норми української мови. Р. Будагов, О. Ахманова вважали кальку видом запозичення. Протилежної думки дотримувався Л. Єфремов. На прикладах він доводив, що ні за способом виникнення, ні в плані вираження, ні щодо об'єкта калькування лексичні кальки не можуть бути запозиченими словами. Інша група мовознавців (О. Реформатський, Е. Ахундзянов, В. Поржезинський) відштовхувалися від праці Ш. Баллі, ототожнюючи калькування з перекладом. Специфіка калькування як способу словотворення полягає в тому, що формальні і смислові відносини між дериватами еквівалентні. Починається калькування з аналізу, тобто розщеплення слова на складові елементи, але паралельно з цим відбувається і синтез словотвірних одиниць у новій єдності. Тож калькування не є процесом механічним, а вибірковим і творчим [16, с. 115–116].

Отже, основними видами лексичних запозичень у сучасній українській телевізійній фаховій мові є інтернаціоналізм, варваризм і калька. Потужний вплив іншомовного матеріалу спричиняють технічні інновації у цій сфері. Зважаючи на динаміку новацій, у дослідженнях лексики подібних галузей варто використовувати як суто лексикологічні підходи, так і контактологічні, враховуючи таким чином переходи лексики з однієї групи в іншу.

Список літератури

1. Екзотизм // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 170.
2. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, С. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
3. Клименко Н. Ф. Калька / Н. Ф. Клименко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 245.
4. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 206 с.
5. Ленець К. В. Варваризм / К. В. Ленець // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 62.
6. Леонтьев А. А. Иноязычные вкрапления в русскую речь / А. А. Леонтьев // Вопросы культуры речи. – М., 1963. – Вып. IV. – С. 60–68.
7. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1982. – 146 с.
8. Мозовая И. Н. Типы иноязычных слов в аспекте теории метаязыка неологии: на материале современной коммерческой рекламы / И. Н. Мозовая // Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. – 2012. – Вип. 18. – С. 142–151.
9. Скорейко-Свірска І. П. До питання про класифікацію запозичень [Електронний ресурс] / І. П. Скорейко-Свірска. – Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf2/22.pdf>. – Назва з екрана.
10. Таран А. Естетичні функції іншомовних укралень у творчості Оксани Забужко / А. Таран // Проблеми гуманітарних наук. Філологія. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 28. – С. 157–167.
11. Телебачення : Терміни та визначення : ДСТУ 3807–98. – Чинний від 01.01.2000. – К. : Держстандарт України, 1999. – 123 с.
12. Ткаченко О. Б. Вкраплення / О. Б. Ткаченко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 82.
13. Ткаченко О. Б. Запозичення / О. Б. Ткаченко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 194–195.

14. Ткаченко О. Б. Інтернаціоналізм / О. Б. Ткаченко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 225.
15. Ткаченко О. Б. Іншомовні слова / О. Б. Ткаченко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 230.
16. Харабібер А. Е. Калькування як лінгвістичне явище у сучасному мовознавстві [Електронний ресурс] / А. Е. Харабібер // Перспективи розвитку науки. Філологія і журналістика. – Режим доступу: http://конференция.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_2_31.pdf. – С. 115–117. – Назва з екрана.

T. Gumeniuk

LOANWORDS AND THEIR TYPES IN TELEVISION LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES

The article examines basic types of loanwords: exotyzm, internationalism, barbarism, and calque. Classifications of loanwords are adapted to the lexical material of modern Ukrainian in television area.

Keywords: LSP television, term, loanword, internationalism, barbarism, calque.

Матеріал надійшов 22.10.2013